

Afetlerde Yaşlılara Yardım ve Destek: Afet Gerontolojisi Assistance and Support to the Older Adults in Disasters: Disaster Gerontology

İsmail Tufan¹ , Orhan Koç² , Özlem Özgür¹ , Fatma Banu Demirdağ³ , Saadet Tiryaki³
Furkan Ulusal³ , Işıl Kaleli³ , Barkın Dere⁴

¹ Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Gerontoloji Bölümü, Antalya, Türkiye
² Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara
³ Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gerontoloji Doktora Programı, Antalya, Türkiye
⁴ Antalya Büyükşehir Belediyesi, Antalya, Türkiye

ÖZET

Türkiye'de deprem, sel baskını ve orman yangını gibi doğal ve doğal olmayan afetlere sık rastlanmaktadır. Afetleri, travmatik kriz olarak yaşayan yaşlılara özel yardım ve destekler sağlanırsa, bu durumu daha kısa sürede ve daha kolay atlatacaklardır. Bu görüşten hareket ederek, yeni bir gerontolojik girişim alanı olarak tanımlanan "Afet Gerontolojisi" bu çalışmada tanıtılmaktadır. Derleme olarak hazırlanmış olan bu çalışmada afetler kriz kavramıyla ilişkilendirilmekte ve teorik çerçeve ile bu ilişki desteklenmektedir. Afet öncesi ve afet sonrası gerontolojik müdahalelerin, uygulamalı gerontoloji kapsamında multidisipliner bir zeminde oluşturulması gerektiği ve "Afet Gerontolojisi'nin" gönüllü gerontologlar etkinliği ile hayata geçirileceği çalışma kapsamında vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Afet, afet gerontolojisi, travmatik kriz, yaşlı

ABSTRACT

Natural and unnatural disasters such as earthquakes, floods, and forest fires are common in Turkey. If special assistance and support are provided to older adults who experience disasters such as traumatic crises, they will get over it in a shorter time and more effortless. Based on this view, 'Disaster Gerontology', which is defined as a new field of gerontological intervention, is introduced in this study. In this study, prepared as a review, disasters are associated with the concept of crisis, and this relationship is supported by the theoretical framework. It is emphasized within the scope of the study that pre-disaster and post-disaster gerontological interventions should be created on a multidisciplinary basis within the scope of applied gerontology and that "Disaster Gerontology" will be implemented with the activity of volunteer gerontologists.

Keywords: Disaster, disaster gerontology, traumatic crisis, elderly, older adults

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: İsmail Tufan

E-posta / E-mail: itufan05@yahoo.com

Adres / Address: Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, İbrahim Şencan Gerontoloji Merkezi, Antalya

Telefon / Phone: +90 533 713 33 88

Geliş Tarihi / Received: 20.08.2021 **Kabul Tarihi / Accepted:** 21.04.2022

GİRİŞ

Afet, sonuçları itibariyle yıkıcı ve şok edici olabilen, tahmin edilemez bir biçimde aniden ortaya çıkan, radikal ve hızlı bir değişim sürecidir. (1). Ülkemizde sık sık doğal ve doğal olmayan afetlerle karşılaşmaktadır. 2021 yılının Temmuz ayında meydana gelen yangınlarda ise Türkiye tüm olanakları seferber ederek bu yangınlara başarılı bir şekilde mücadele etmiş ve yangınlar kontrol altına alınmıştır. Bu da afetlerde hızla devreye sokabildiğimiz genel müdahale olanaklarına sahip olduğumuzu göstermektedir.

Demografik veya toplumsal yaşlanma olarak tanımlanan, genelde yaşlıların nüfusta çoğalmasına yol açan gelişmeler (2) dikkate alındığında, her türlü afette hızla devreye sokulabilecek yaşlılara yönelik özel yardım ve müdahale olanaklarının bulunmaması şaşırtıcıdır.

Yaşlanma ve yaşlılık, algılara ve yaşlı insan hakkındaki düşüncelere göre şekillenmektedir. Noksanlık kuramında, yaşlılarda bedensel ve psişik yeteneklerdeki "olası ve herkeste aynı zamanda ve düzeyde ortaya çıkmayan" kayıpların ne kadar önemli veya önemsiz oldukları sorgulanmayıp, her yaşlının bu kayıpların kurbanı olduğu kabul edilmiştir. Geri çekilme kuramında da yaşlıların hepsini aynı gözle görerek, yaşlılarda toplumdaki ve sosyal ilişkilerden kopma veya geri çekilme isteğinin olduğunu kabul edilmiştir (3). Fakat bireyin ve toplumun güçlü bir şekilde etkilendiği afetlerde, yaşlı bireylerin hepsinin "aynı terazide" tartılamayacağı yaşanan deneyimler sonucunda anlaşılmıştır. Koronavirüs salgınında, 1999 Marmara depreminde ve son olarak 2021 yaz mevsiminde yaşadığımız yangın afetlerinde, yaşlıları farklı değerlendirmemiz gerektiğini artık anlamış olduğumuzu varsayabiliriz.

Gerontolojik literatürde "ileri yaşlı" olarak nitelendirilen kişiler, yaşı 80 ve üzeri kişilerdir. Türkiye'de ileri yaşlılık 2000 yılından itibaren

belirgin hale gelmiştir (4). Bu yaş grubunda hareketlilik kaybı, kronikleşen sağlık sorunları, Alzheimer hastalığı ve bakıma muhtaçlık gibi sorunlara nüfusun diğer kesimlerine kıyasla daha sık rastlanmaktadır. Türkiye'de en hızlı çoğalan nüfus kesimi, ileri yaşlıları kapsayan yaş grubudur (5). Bu bilgiler dikkate alındığında afetlerde duruma uyum sağlamada en büyük sorunlarla karşı karşıya kalacak olanların ileri yaşlılar arasından çıkacağı sonucuna varılabilir. Bu yüzden afetlerde ileri yaşlılara, standart yardımların ötesine taşan destek ve müdahale olanakları geliştirilmelidir.

TEORİK YAKLAŞIM

Afetler, birey açısından bir kriz durumudur. Afetlere dayanan krizleri bir nevi ölüm sürecine benzetebiliriz. Birey, kendisi için "bu hayatta önemli olan birçok şeyden vazgeçmek" (6) zorunda kalabilir. Ölüm sürecine giren bireyden en önemli farkı ise, umutsuz ve perspektifsiz olmayışıdır. Bu, aşağıda tartışacağımız "Afet Gerontolojisi" kavramının da çıkış noktasıdır.

Krizler, dış ve iç değişim olarak gelişirler. Bunlar, bireyi yeni koşullara uyum sağlamaya zorlamaktadır. İç değişimler, örneğin bir hastalık veya bir travma olabilir. Dış değişimlere örnek olarak ise bir yakının ölümü veya evini kaybetmek gösterilebilir. Gerald Caplan'a göre krizler dört aşamalı bir süreç olarak gelişir (7):

- Birey, problemin çözümü için alışlagelen olanaklarını devreye sokar, ama bunların faydasını göremez. Bu yüzden gerginlik artar.
- Problemi çözemeyeceğini anlar. Bunun sonucunda büyük bir kaygıya kapılır.
- Bireyin artan gerginliği iç ve dış kaynaklarını mobilize eder. Bunları çözüm olanağı olarak acil durumlarda kullanabilir.

- Eğer problem çözülemezse, gerginlik ve kaygılar daha da artarak dezorganizasyon ve yanlış davranışlara yol açar.

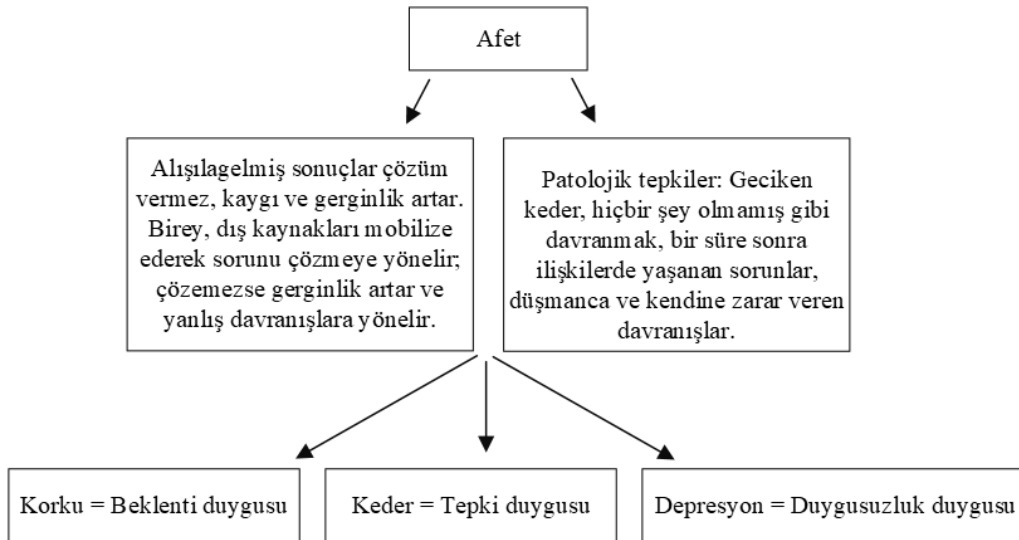
Krizlerde birey çok kırılğan bir dengenin içerisinde. Bu durumlarda destek ve yardıma ihtiyaç duyar. Bu durumdaki bir bireyin tekrar ruhsal dengeye kavuşabilmesi için birkaç günden birkaç haftaya varan bir süreye ihtiyacı vardır (7).

Erich Lindemann, 1943 yılında Boston yangın afetinde hayatta kalan kişilere yardım ettiği sırada afetten etkilenenlerin benzer reaksiyonlar gösterdiklerini gözlemlemiştir. Bu reaksiyonlar bedensel şikayetler, suçluluk duygusu, düşmanca tepkiler, davranış yeterliliği kaybı, ölenlerle yoğun şekilde ilgilenme ve ölenlerin davranışlarını üstlenmedir. Lindemann, bu tür tepkilerin normal olduklarını kabul eder. Ancak bazılarının patolojik tepki verdiklerini gözlemlemiştir. Genellikle bu kişilerde, yas tepkisi önemli ölçüde, hatta bazen aylar boyunca gecikmekteydi. Lindemann, yaşlıların hiçbir şey olmamış, olaya hiç karışmamış ve olaydan hiç etkilenmemiş gibi davrandığını ama bir süre geçtikten sonra arkadaşları ve tanıdıklarıyla olan ilişkilerinin önemli ölçüde değiştiğini, düşmanca ve kendine zarar veren davranışlarının arttığını, bazılarının ise şiddetli

depresyona girdiğini gözlemlemiştir. Lindemann'a göre bunlar, durumsal veya travmatik krizlere birer yanıttır. Krizin farkına gecikmeden varılırsa, patolojik gelişmeler hafifletilebilir (7).

Bu bilgiler bir araya toparlandığında, yaşlı kişilerin afetlerde içinde yer aldığı genel durumun özeti ve bireye yardımcı olmak için atılacak olan hedefli adımlar tanımlanabilir. Afet kurbanı kişilerde sık rastlanılan duygular korku, yas ve depresif ruh halidir. Korku bir tehlikenin harekete geçirdiği bir "beklenti duygusudur". Bir şeyden korku değil, bir şeyle karşı karşıya kalmak anlamında korkudur (Şekil 1).

Bu varoluşsal korku diğer korku biçimlerinden farklıdır, çünkü fiziksel bozukluklardan dolayı değil, kişinin kendi varoluşunun çözümlenmesinden duyduğu korkudur. Keder, bir kayıp deneyimi veya bunun hatırası tarafından tetiklenen bir "tepki duygusudur". Bir kayıpla başa çıkmak, uzun bir süre devam edebilir. Bu bağlamda başa çıkma aşamaları; şok, umutsuzluk ve iyileşme olarak dikkate alınmaktadır. Keder, yoğun bir şekilde deneyimlenen bir duygu iken, depresyon duygusu en iyi şekilde "duygusuzluk duygusu" olarak tanımlanabilir. Keder tepkisinin çaresizlik evresinin tüm fiziksel yan etkileri,

Şekil 1. Gerald Caplan (solda) ve Erich Lindemann'ın (sağda) kriz teorileri, krizlerde ortaya çıkan duygular (7, 8)

düşmanca ve otoagresif dürtülere ek olarak ortaya çıkabilirler. Böyle bir tepkisel depresyon, yalnızca yetersiz işlenmiş bir kayıp deneyimiyle değil, aynı zamanda daha genel olarak, kontrol edilemez ve yönetilemez olarak deneyimlenen herhangi bir yoğun olay biçimiyle de tetiklenebilir (8).

Yaşlı birey açısından afetler, normal veya alışlagelen objektif koşulların ortadan kalkması ve üstesinden gelinmesi gereken yeni objektif koşulların ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Afet sonrası müdahalelerin amacı, normalleşmeyi sağlamaktır. Yani mümkün olduğunca kısa sürede "yaraları sarmak", alışlagelen (normal) objektif koşulları tekrar yaratmaktır.

İleri yaşlılıkta bireyin krizlerle karşı karşıya kalması gerontolojik literatürde "kriz müdahalesi" başlığı altında ele alınan bir konudur. Andreas Kruse'ye göre eylem için belirleyici faktör, nesnel olarak var olan durumdan ziyade öznel olarak deneyimlenen durumdur ve yaşlılıkta kriz durumlarında yaşamını artık 'yapılandırılmaz' ve geleceği 'değiştirilemez' olarak algılayan yüksek stresli kişilerde, kriz müdahaleleriyle mevcut durumu istikrara kavuşturmak ve gelecekteki olasılıklar ve sınırlarla ilgilenmek önemlidir (9).

Afetlere maruz kalan yaşlıların durumunu, intihar düşüncesine sahip yaşlıların durumuyla karşılaştırabiliriz. Norbert Erlemeier'e (10) göre kendini öldürme niyetinin ve intihar eyleminin ardında genellikle dar, görünüşte umutsuz bir yaşam durumu yer alır. Sorunlar artık çözülemez olarak yaşanır. Bunlar, ya uzun süredir gelişmekte olan (yaşam değişimi krizi) ya da güncel kritik yaşam olaylarının tetiklediği ciddi bir krize dönüşür (travmatik kriz). Birey artık durumu iyileştirme umudunu kaybetmiştir. Ona göre, mevcut yaşam koşullarında yaşamaya devam etmek artık mümkün görünmemektedir. İntiharın gerçek niyetini intiharda değil, daha ziyade "sükunete erişme ve dayanılmaz yaşam koşullarına son

verme eğiliminde" aramak gerekir. Bu durum, afet durumlarında da geçerlidir.

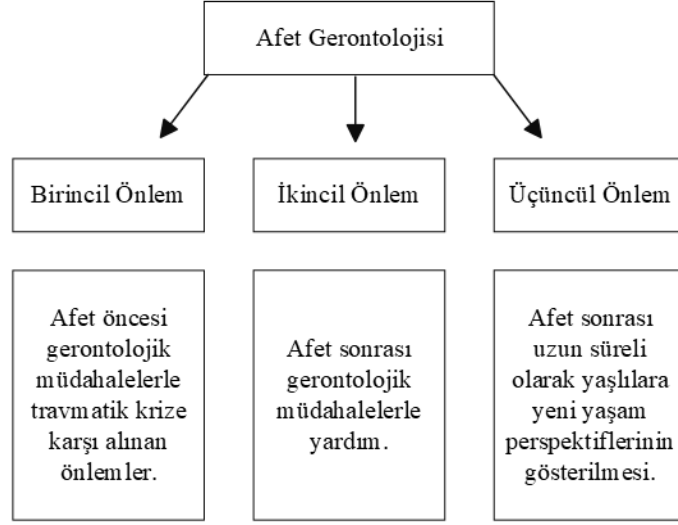
AFET GERONTOLOJİSİ

Demografik yaşlanma ve Türkiye'nin afetlerle görece sık aralıklarla karşı karşıya kalıyor olması dikkate alındığında yaşlılara yönelik özel yardımların olmaması bir eksikliklerdir.

"Afet Gerontolojisi" kavramı, yukarıda tanımladığımız afet durumlarına maruz kalan yaşlılara umutsuz görünen ve travmatik kriz olarak yaşadıkları durumun, umutsuz olmadığının gerontolojik müdahalelerle gösterilmesi olarak tanımlanmıştır. Afet gerontolojisinin amacı travmatik krizlerde yaşlılara yardım ederek bireylerin yeniden umut kazanmalarını sağlamaktır.

Yaşlılara, travmatik kriz olarak yaşadıkları afetlerde yardımcı olabilmek için, Erlemeier'in (10) intihar riski olan kişiler için önerdiği yardım türleri, burada afete maruz kalan yaşlılar dikkate alınarak, şu şekilde tanımlanmıştır (Şekil 2):

- *Birincil önlem*, toplumda, travmatik kriz karşıtı tutumların ve yaşam koşullarının yaratılmasını, travmatik kriz tehlikesinin ve bu yöndeki gelişmelerin önlenmesini, tehlike ve risklerin olduğunca erken fark edilmesini ve mümkün olduğunca önlenmesini amaçlar. Dolayısıyla Afet Gerontolojisi, sadece afetlerde devreye girmez, aksine afet öncesi çalışmalarıyla yaşlıları olası afetlere hazırlar ve travmatik kriz olarak yaşanmaması için önleyici tedbirler alır.
- *İkincil önlem*, travmatik kriz geçirmiş olan kişilere yardım etmeyi, yani risk altında oldukları için krize müdahale, tedavi ve klinik gerontolojik terapi yöntemleriyle onlara yardım etmeyi amaçlar.
- *Üçüncül önlem*, travmatik kriz olarak yaşanan afetten sonra acil kriz

Şekil 2. Afet Gerontolojisi

müdahalesini ve belirli koşullar altında daha uzun süreli gerontolojik hizmetleri kapsar. Bunların amacı bireye yaşam perspektiflerini göstermektir.

UYGULAMALI AFET GERONTOLOJİSİ

Mal ve can kaybına yol açan, ekonomik, tıbbi, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla afetlerde sıkça kullanılan umutsuzluk, çaresizlik, perspektifsizlik kavramlarının ardında, insanın alışlagelen normal yaşamının dengesinin bozularak dayanma ve katlanma gücünün sınırlarına erişildiği durumlar yer almaktadır. Bu açıdan Afet Gerontolojisi, multidisipliner bir uygulama alanıdır.

Afet Gerontolojisinde afet öncesi ve afet sonrası alınacak önlemler ve yapılacak müdahaleler ile olası bir afette yaşlıların travmatik kriz yaşamalarının önlenmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe nasıl ulaşılabilir? Afetlerin mekân ve zaman boyutları dikkate alındığında, önlemlerin yerel niteliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Afet Gerontolojisi, yerel önlemleri dikkate alan uygulamaları kapsamaktadır. Bu da yerel yönetimlerle uyumlu bir iş birliğini gerekli kılmaktadır.

Afet Gerontolojisi organize edilirken, Hans-Dieter Schneider'in interdisipliner girişimlerin önündeki engellerle ilgili ikazını da dikkate almak gerekir. Bu ikaz şu şekildedir (11): "Diğer disiplinlerin üyeleriyle birlikte çalışmak yerine, kişi kendini, kendi bilimi ile sınırlandırır ve bunun kendini daha etkili bir şekilde ortaya koymasına yardımcı olacağını umar." Şöyle de diyebiliriz: Ortak çabalarla üstesinden daha kolay gelinebilecek afet durumlarında, uzmanlar egoist amaçlarından vazgeçme zorluğu çekebilirler. İhtiyacı olana yardım ederken, diğerlerini (yani diğer disiplinlerden gelenleri) bir rakip olarak görüp, onlarla iş birliği yapmak yerine, kendisine yeni bir profil kazandırmaya çalışabilir (Gerçekçi Çatışma Teorisi, akt. Schneider). Bu nedenle, Afet Gerontolojisi kapsamında gerçekleştirilecek disiplinler arası müdahalelere katılanların ortak noktaları vurgulanır ve ortak çalışmadan elde edilecek kazançların eşit dağılımı sağlanırsa, en iyi sonuç alınabilir.

Bu durumda Afet Gerontolojisi kapsamında gerçekleştirilecek girişimlerin ortaklarının kimlerden meydana geleceği sorusu da cevaplanmalıdır. İlk etapta akla gelen "ortaklar" geriatri uzmanları, gerontologlar,

hekimler, hemşireler, veterinerler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, yaşlı bakım teknikerleri, Kızılay, AKUT ve yerel yönetimlerdir. Ancak bu listenin nihai ve kesin olmadığını da vurgulamamız yerinde olur. Böyle bir listenin hazırlanması için farklı disiplinlerden aktörlerin Afet Gerontolojisinin ortaklarını birlikte belirlemesi gerekir.

Afet Gerontolojisi ortakları kesin olarak tanımlandıktan ve belirlendikten sonra, ortaklar, afetlerin travmatik krizler yarattığını dikkate alarak, yaşlılara yönelik yardım ve hizmet türlerini birlikte belirlemelidir. Burada, bu hizmetlerin geçici bir listesinin verilmesinden, perspektifi daraltabileceği göz önüne alınarak vazgeçilmiştir.

Gerontoloji, ülkemizde yeni bir bilim dalı olarak şimdiye kadar kısa bir sürede büyük işler başarmıştır. Gerontolojik araştırmaların Türk bilim camiasına kazandırılmasından yaşlılar için eğitim ve öğretim olanaklarına, gerontolojik sivil toplum kuruluşlarından birçok üniversitede gerontoloji bölümlerinin açılmasına, kısaca: yaşlılığın ve yaşlıların görünürlük kazanmasına yardımcı olmuştur (12).

Gönüllü Gerontologlar: Afet Gerontolojisi kapsamında "Gönüllü Gerontologlar" etkinliği harekete geçirilecektir. Türkiye'de Gerontoloji eğitimi alan gençlerden ve mezun olan gerontologlardan meydana gelecek olan Gönüllü Gerontologlar, afetlerde, yaşlılara yardım ve hizmetlerin ulaştırılmasında görev alacaktır.

Gerontoloji öğrencileri, bu görevi yerine getirebilmeleri için özel eğitimden geçirilecektir. Gönüllü Gerontologlar etkinliğine katılan öğrencilerin genel randımanı değerlendirilirken bu durum göz önüne alınacaktır. Etkinliğe katılmayan öğrenciler ise herhangi bir dezavantajla karşılaşmayacaktır. Gönüllü Gerontologlar etkinliği, adından da belli olduğu gibi gönüllülük ilkesini odak noktaya koymaktadır.

SONUÇ

Afet Gerontolojisi, Türkiye'nin önemli bir ihtiyacına cevap vermek üzere ortaya konulan bir kavram ve tekliftir. Ülkemizin bir deprem bölgesi olduğu, kuraklık veya dikkatsizlik veya kasıtlı olarak çıkan orman yangınlarıyla sık sık karşılaşması, sel felaketlerine de ender rastlanmaması, Afet Gerontolojisi altında yeni bir uygulama alanının, ülkemizin bilim alanına entegre edilmesi önerisinin gerekçeleridir.

Afet Gerontolojisi, yaşlılara yönelik olarak afet öncesi ve sonrası olmak üzere uygulama odaklı çalışmalar gerçekleştirecektir. Yaşlıları afetlere hazırlayacak ve afetlerde spesifik yardım ve hizmetlerin, mümkün olan en büyük kapsamda ve en kısa sürede yaşlılara erişmesini sağlayacaktır.

Afet Gerontolojisi, interdisipliner bir çalışma alanı olacaktır. Afet Gerontolojisine katılan "ortaklar", yeni bir alanı keşfedecek, bu alanda yeni bilimsel ve pratik çalışmaların gelişmesine katkı sağlayacaktır. Afet Gerontolojisi, aynı zamanda yerel yönetimlere de yeni perspektifler ve girişim alanları sunacaktır.

Çıkar Çatışması ve Fonlama

Yazı için finansal destek alınmamıştır.
Yazarlar çıkar çatışması olmadığını belirtir.

Yazarların Makaleye Katkıları

Araştırma fikri ve eleştirel inceleme, yazının tasarımı, literatür taraması, bulguların açıklanması ve düzenlenmesi: Yazarlar eşit katkıda bulunmuştur.

KAYNAKLAR

1. Fuchs-Heinritz W, Klimke R, Lautmann R, Rammstedt O, Wienold H. Lexikon zur Soziologie. 2. geliştirilmiş ve genişletilmiş baskı, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1988, 278.
2. Tufan İ. Bakım Teknikerinin El Kitabı. 1. baskı, Ankara, Nobel Yayınevi, 2020.

3. Tufan İ, Zengin MO, Köse MT. Sosyal Gerontoloji. Editörler; Tufan İ, Durak M. Gerontoloji: Kapsam, Disiplinlerarası İş Birliği, Ekonomi ve Politika, 1. baskı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, 73-88.
4. Tufan İ, Seeberger B, Şahin S. Türkiye'de İleri Yaşlılar. Editörler; Tufan İ, Durak M. Gerontoloji: Kapsam, Disiplinlerarası İş Birliği, Ekonomi ve Politika, 1. baskı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2017, 37-45.
5. Tufan İ. Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu. 1. baskı. Antalya, GeroYay, 2007.
6. Köther I, Gnam E. Altenpflege in Ausbildung und Praxis. 3. baskı, Stuttgart, Thieme Flexible Taschenbücher, 1995, 696.
7. Pousset, R. Altenpflege kompakt – Schlüsselbegriffe der Ausbildung und Praxis. 1. baskı. Weinheim-Basel, Beltz, 2002, 287.
8. Asendorpf J. Bewerten. Editörler; Pöppel E, Bullinger M, Hartel U. Medizinische Psychologie und Soziologie. 1. baskı, Weinheim, Chapman & Hill., 1994, 121-130.
9. Kruse A. Krisen und Belastungssituationen im Alter, Aspekte Psychothreapeutischer Intervention. Editörler; Kruse A, Lehr U, Oswald F, Rott C. Gerontologie. Wissenschaftliche Erkenntnisse und Folgerungen für die Praxis, 1. baskı, München, Bayerischer Monatsspiegel Verlagsgesellschaft mbH, 1988, 353-384.
10. Erlemeier N. Suizidprävention. Editörler; Wahl HW, Tesch-Römer C. Angewandte Gerontologie in Schlüsselbegriffen, 1. baskı, Stuttgart, Kohlhammer Verlag 2000, 379-385.
11. Schneider HD. Interdisziplinäre Perspektiven. Editörler; Wahl HW, Tesch-Römer C. Angewandte Gerontologie in Schlüsselbegriffen, 1. baskı, Stuttgart, Kohlhammer Verlag 2000, 21-26.
12. Tufan İ. Gerontolojiye Hazırlık. 1. baskı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.